

## Розділ VII



## ІСТОРИЧНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК 351.853(091)(477.6)«1953/1965»

О.В. ПРИНЬ

### Охорона пам'яток культурної спадщини у східних областях Української РСР у 1953–1965 роках

У статті розглянуті основні пам'яткоохоронні заходи місцевих органів влади з охорони культурної спадщини у східних областях України.

**Ключові слова:** виконавчий апарат, паспортизація пам'яток історії та культури, Міністерство культури УРСР, обласне управління культури, музеї, Сталінська та Ворошиловградська обл.

Початок гострої політичної боротьби серед вищого керівництва партії та держави за владу у СРСР в 1953 р. вплинув як на систему центральних органів влади та державного управління в Українській РСР у цілому, так і на місцях. Розпочався новий етап становлення системи охорони культурної спадщини в Донбасі, якісно відмінний від першого повоєнного десятиліття, коли Велика Вітчизняна війна радянського народу 1941–1945 років, економічна розруха, матеріальні нестатки гальмували процес розвитку пам'яткоохоронної галузі. Після цього складного періоду проходять процеси демократизації суспільства, проводяться економічні реформи у державі, відбувається реформа управлінської системи.

З 1953 р. функції з охорони пам'яток історії та культури передаються у новостворене профільне Міністерство культури Української РСР (далі – МК УРСР), упорядковується регіональна структура управління. Відбуваються зміни й у структурі виконавчих апаратів Ворошиловградської та Сталінської обласних рад депутатів трудящих – створюються обласні управління культури та відділи культури в містах і районах області, затвер-

джуються структура, штатний розпис управлінь культури, штат відділів культури виконавчих комітетів міських і районних рад депутатів трудящих [1, арк. 94].

Новостворені обласні управління культури були безпосередньо підпорядковані МК УРСР та виконавчим комітетам обласних рад депутатів трудящих. До повноважень обласних управлінь було віднесено широке коло питань культури. Зокрема, зазначалося, що серед основних завдань і функцій управління – здійснення на території області контролю та загального керівництва всіма закладами культури незалежно від їх підлеглості – державні чи громадські, проведення їх обліку, координування діяльності й одержання звітів про роботу. Окремим напрямом виділені питання охорони та популяризації пам'яток на території області.

3 червня 1953 р. вирішення більшості питань охорони й використання всіх категорій пам'яток на місцевому рівні вперше було зосереджено в єдиному державному органі – обласному управлінні культури. В межах обласного управління культури були об'єднані самостійні обласні управління (кінофікації, у справах поліграфічної промисловості, видавництва і книжкової торгівлі), відділи (культурно-освітніх закладів і мистецтв) та обласний комітет радіоінформації.

Загальна кількість службовців адміністративно-управлінського персоналу Ворошиловградського обласного управління культури на той час становила 48 штатних одиниць, у всій області – 141, а з урахуванням госпрозрахункових структур – 153. Вирішення питань обліку, охорони та збереження пам'яток культурної спадщини було покладено на старшого інспектора по музеях і охороні пам'яток культури відділу культурно-освітніх закладів новоствореного обласного управління культури. Ця посада у штаті обласного управління культури була єдиною окремою виділеною одиницею.

На момент створення в 1953 р. обласного управління культури у Ворошиловградській обл. на обліку й під державною охороною перебував 21 історичний пам'ятник, присвячений подіям Громадянської війни, 101 пам'ятник, присвячений ушануванню загиблих воїнів у Великій Вітчизняній війні, та 576 археологічних пам'яток.

Ворошиловградське обласне управління культури, проаналізувавши попередню діяльність обласного відділу культурно-освітніх установ у сфері реалізації державної політики з охорони культурної спадщини до червня 1953 р., вийшло з пропозицією до МК УРСР взяти низку практичних заходів упродовж 1953–1954 років для поживлення роботи з обліку й охорони пам'яток історії та культури на території області, що мало сприяти ліквідації негативних чинників, які перешкождали роботі на місцях.

По-перше, пропонувалося в повному обсязі забезпечити обласне управління культури бланками обліку паспортів на археологічні пам'ятки. По-друге,

дозволити інспектору з охорони пам'яток використовувати транспортний засіб (дорожній мотоцикл), що знаходився на балансі обласного управління культури. По-третє, провести в 1953 р. республіканський семінар для інспекторів з питань музеїв і охорони пам'яток та вийти з пропозицією до Міністерства культури СРСР щодо проведення у м. Москві короткострокових одно- чи двохмісячних курсів з підвищення кваліфікації державних інспекторів з охорони пам'яток культурної спадщини [2, арк. 7–8].

На початок квітня 1955 р. в низці районів Ворошиловградської обл. зафіксовані факти руйнації пам'яток культурної спадщини. У Краснодонському, Фрунзенському, Олександрівському, Старобільському, Кременському й інших районах області мали місце факти розорювання давніх курганів – пам'яток археології, а поховання воїнів – учасників Громадянської війни та Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років перебували у занедбаному стані. Обласне управління культури розробило наказ, у якому знайшла відображення низка настанов задля поліпшення справи обліку й охорони пам'яток культури в області [3, арк. 75].

Загальнообласні заходи включали: розгляд питання про стан охорони історичних і археологічних пам'яток на засіданнях усіх виконавчих комітетів міських і районних рад депутатів трудящих, благоустрій території, прилеглої до пам'ятників загиблим воїнам. При виявленні фактів цілеспрямованого руйнування пам'яток історії та культури передбачалося на винних у цьому передавати матеріали до прокуратури й інформувати про всі зазначені випадки обласне управління культури. Місцеві відділи культури повинні були до вересня 1955 р. закінчити паспортизацію пам'яток історії та культури.

У жовтні 1955 р. МК УРСР видає наказ № 1708 «Про заходи щодо посилення керівництва та контролю за справою обліку і охорони пам'ятників історії, археології та мистецтва», у якому наголошувалося, що обласні, міські, районні управління та відділи культури недооцінюють поставлене перед ними завдання в здійсненні керівництва і контролю за охороною пам'яток історії, археології та мистецтва і, як наслідок, велика кількість пам'ятників доведена до аварійного стану. В найбільш жалюгідному та незадовільному стані такі пам'ятки перебували у Кримській, Львівській, Житомирській, Чернігівській і Чернівецькій областях [4, арк. 160].

Керівники обласних і міських управлінь культури були попереджені про персональну відповідальність за стан обліку й охорони пам'яток історії, археології та мистецтва, розташованих на території відповідних областей і міст. На керівників обласних управлінь покладалося першочергове завдання провести звірку наявності всіх категорій пам'яток; не допускати нецільове використан-

ня коштів, призначених на охорону культурної спадщини; закінчити загальну паспортизацію всіх узятих на облік пам'яток історії, археології та мистецтва. Вводилися нові форми обліку та нові бланки паспортів пам'яток культурної спадщини; ті, що діяли раніше, скасовувалися.

Ще у повоєнний період почали складатися перші списки пам'яток архітектури України. Проведену в 1949–1950 роках кампанію з виявлення пам'яток архітектури, в 1956 р. підсумували урядовим рішенням від 23 березня № 320 «Про затвердження списку пам'ятників архітектури по Українській РСР» [5, арк. 248]. Всі виявлені пам'ятки можна поділити на 3 групи: цивільні споруди – палаци, садибні будинки, лікарні, школи, житлові будинки; споруди спеціального господарського призначення – конезаводи, залізничні станції, заводи тощо; культові споруди – монастирі, собори, церкви, дзвіниці, молитовні будинки. Загалом до списку було внесено 2057 окремих архітектурних споруд (окремі пам'ятки та 1517 архітектурних комплексів). На тлі інших областей України Ворошиловградська та Сталінська не могли похвалитися великою кількістю видатних архітектурних пам'яток. Усього під державною охороною на території Ворошиловградської обл. перебували 22 об'єкти (17 охоронних номерів), а в Сталінській – 7 (4). Більша частина з них – це культові архітектурні споруди.

До буремних революційних подій Донечину та Луганщину прикрашала велика кількість православних храмів, які були осередками духовного та суспільного життя. Збереглося декілька храмів кінця XVIII – початку XIX ст.: у с. Старий Айдар – Михайлівська церква (1787), у смт. Михайлівка – Михайло-Архангельська церква (1787), у м. Дружківка – церква Іоанна Предтечі (1898–1900), адміністративні та громадські споруди часу Російської імперії: комплекс споруд Деркульського та Новолимарівського кінних заводів, і найвідоміша культова споруда донецького краю – розташовані на крейдяних скелях над Сіверським Дінцем будівлі Святогірського Успенського монастиря (Миколаївська церква XVII ст.).

Поряд із цим, влада вела послідовну політику щодо скорочення списків пам'яток архітектури, що перебували під охороною держави. Особливо це стосувалося пам'яток сакральної архітектури (монастирів, церков) – їх приміщення використовувалося для господарських потреб.

Важливими є дані, що стосуються використання храмів після їх закриття та пристосування для різних господарських і культурно-освітніх потреб. Так, у м. Луганську зруйнували дзвіницю й бані Петропавлівської церкви та пристосували її під кінотеатр «Безбожник». У м. Артемівську, наприклад, церковне приміщення було пристосоване під базу комбінату громадського харчування, в с. Дружківка церкву переобладнано під міський краєзнавчий музей, у м. Маріуполі – під житловий будинок, у м. Краматорську – реконструйовано під дрібнооптовий магазин,

у м. Макіївка – під ідальню, в м. Сніжному – адміністративну будівлю будівельників, у м. Торезі – приміщення міського товариства мисливців і рибалок. У переліку перебудов і пристосування – зерносховища, художні майстерні, сільпо, клуби, кінотеатри, музеї колгоспів, спортивні зали тощо [6, арк. 1].

На початку 1960-х років відбуваються зміни державних пріоритетів у справі охорони пам'яток культурної спадщини. З відновленням атеїстичної пропаганди було вирішено обмежити кількість архітектурних пам'яток, що охороняються державою, виходячи передусім із політичних міркувань, головним з яких була потреба у заощадженні бюджетних коштів. Як наслідок, загальнодержавний список пам'яток архітектури помітно порідшав – у 1961 р. за рішенням уряду він скоротився на 363 пам'ятки [7, арк. 198].

Почався зворотній процес. Якщо у період з кінця 1940-х років пам'ятки архітектури активно виявлялися, то з 1961 р. почалася кампанія безпідставного зняття з державного обліку раніше виявлених унікальних споруд. Особливо це стосувалося культових споруд. Їх приміщення використовувалося для господарських потреб. Так, у Ворошиловградській (Луганській) області були виключені з державного реєстру 11 пам'яток архітектури: Троїцька церква (1862) у с. Білолуцьк; церква Різдва (1832) у с. Нова Біла; комплекс цивільних споруд початку XIX ст. – флігель, вартове приміщення та каретний сарай у с. Танюшівка; Михайлівська церква (1787) у с. Старий Айдар; цивільні споруди у с. Щастя; Михайлівська церква (1805) у с. Оленівка; Преображенська церква (1802) у с. Закотному; дерев'яний садибний будинок кінця XVIII ст. у с. Михайлівка. У Сталінській (Донецькій) області недорахувалася двох пам'яток архітектури: церкви Різдва (1822) у с. Щуровому та Троїцького собору (1746) у м. Артемівську.

За цим урядовим рішенням Держбуд УРСР та виконавчі комітети обласних рад повинні були продовжити роботу з виявлення об'єктів архітектури, які, на думку високопосадовців, не мали наукової, історичної та художньої цінності. Як наслідок – у 1962 р. додатково вилучаються 137 архітектурних об'єктів [8, арк. 26].

З метою подальшого впорядкування обліку пам'яток архітектури УРСР була створена урядова комісія, до якої увійшли заступник голови РМ УРСР П.Т. Тронько, голова Держбуду УРСР С.М. Андріанов, віце-президент АН УРСР М.П. Семененко, президент Академії будівництва і архітектури УРСР П.Ф. Бакума, голова Спілки архітекторів УРСР Г.В. Головка [9, арк. 41]. До повноважень комісії входило обстеження, фіксація пам'яток архітектури, робота їх науково обґрунтованих характеристик, а також питання фінансового характеру щодо відбудови, реставрації чи консервації архітектурних об'єктів.

Протягом 1960–1962 років на ремонтно-реставраційні роботи, обстеження, фіксацію й утримання пам'яток архітектури УРСР витрачено 1283,6 тис. крб.:

у 1960 р. – 422,9; у 1961 р. – 502,9; у 1962 р. – 357,8. З цих сум на Луганську та Донецьку області кошти зовсім не виділялися [10, арк. 103].

Урядова комісія, керуючись ідеологічною лінією КПРС, розглянула список пам'яток архітектури, в якому налічувалося 1585 споруд, витрати на їх утримання і схалила рішення про виключення з нього 241 споруди, залишивши 1344 (586 цивільного та 758 культового призначення) як найбільш цінних у науковому та художньому відношенні. 24 серпня 1963 р. уряд УРСР скасував попередній і затвердив новий список пам'яток архітектури [11, арк. 29].

Донецька область у цьому переліку була представлена лише однією сакральною спорудою – Миколаївською крейдяною церквою Святогірського монастиря XVII ст. (№ 154). Луганська ж область – такими архітектурними спорудами: у м. Луганську – будинок XVIII–XIX ст. (№ 311), у м. Олександрівську – комплекс споруд (заміська садиба, головний будинок та флігелі 1772 р. (№ 312), в с. Городище Покровська церква 1771 р. (№ 13), у с. Михайлівка Михайлівська церква 1787 р. (№ 314) та в с. Осинівка Успенська церква 1802 р. (№ 315).

За скупими рядками даних офіційних розпорядчих документів про включення до списків і виключення з них пам'яток архітектури, що охороняються державою, простежується той непростий і тернистий шлях від повного ігнорування до поступового усвідомлення значення унікальних культових споруд. У вересні 1963 р. Радою Міністрів УРСР було схвалене рішення, яке зобов'язало виконавчі комітети обласних рад провести паспортизацію пам'яток культури та надати списки до травня 1964 р. [12, арк. 92].

Окрім того, державні органи сконцентрували основну увагу в пам'яткоохоронній сфері на монументальній пропаганді, висвітленні героїчної боротьби радянського народу в останньої роки, увічненні державних діячів, письменників, науковців тощо. Було зведено багато пам'ятників радянської епохи, серед яких видатні меморіальні комплекси увічнення героїчних подій часів Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років: «Миус-фронт», «Савур-Могिला», «Героям-молодогвардійцям» тощо; створено десятки різноманітних тематичних музеїв [13].

З метою проведення перевірки стану збереження пам'ятників, присвячених революційним подіям, у Ворошиловградській (Луганській) обл., з 21 березня до 4 квітня 1957 р. працювала бригада інспекторів Міністерства державного контролю УРСР. Основним завданням перевірки було з'ясування як забезпечується схоронність пам'ятників, аналіз фінансових витрат на охорону та реставрацію, виконання в містах і районах області директивних вказівок центральних органів влади тощо.

До перевірки були залучені працівники обласного управління культури, обласного та районних військових комісаріатів, депутати районних і сільських

рад. Загалом у перевірці взяли участь 85 осіб. Перевірка 19 районів і міст установила наявність в області 153 тимчасових обелісків, 78 окремих і братських могил, які потребували перепоховання. Крім того, найбільше занепокоєння державних інспекторів викликали непоодинокі факти невиконання прийнятих рішень обласного та районних виконавчих комітетів [14, арк. 5–7].

За результатами перевірки були вироблені чіткі рекомендації щодо усунення виявлених порушень, а вже 6 червня 1957 р. питання стану пам'ятних історичних місць і скульптурних споруд, що увічнюють пам'ять загиблих воїнів Радянської армії та партизанів, стали предметом спеціального розгляду на закритому засіданні виконавчого комітету Ворошиловградської обласної ради депутатів трудящих і бюро Ворошиловградського обласного комітету КПУ. На засіданні було розглянуто коло питань, у яких зазначалося, що в містах і селах області у край занедбаному стані знаходяться пам'ятники на братських та індивідуальних похованнях воїнів, оскільки більшість пам'ятників, скульптур, меморіальних дошок виготовлялася з нетривкого матеріалу й потребувала заміни. У зв'язку з недостатнім контролем з боку обласного управління культури в області встановлено забагато однотипних вертикальних скульптур, що призвело до художньої одноманітності. У деяких районах Ворошиловградської (Луганської) обл. (Марківському – 43, Міловському – 32, Біловодському – 11, Лисичанському – 8, Свердловському – 7 тощо) більшість поховань воїнів мала тимчасові обеліски, була відсутня огорожа, могили знаходилися в занедбаному стані, подекуди місця поховань узагалі перетворені на місця дитячих ігор і розваг молоді. Неодноразові рішення виконкомів міських і районних рад, спрямованих на охорону пам'яток і впорядкування прилеглої території, виконувалися вкрай незадовільно через відсутність дієвого контролю за виконанням прийнятих рішень.

Порушені питання були взяті на особистий контроль обласною владою – головою виконкому обласної ради Ф. Решетняком і секретарем обкому КПУ В. Клименком – і закріплені спільною постановою виконавчого комітету Ворошиловградської обласної ради депутатів трудящих і бюро обласного комітету КПУ від 6 червня 1957 р. № ОБ-29 «Про стан і заходи впорядкування пам'ятників, братських і індивідуальних могил воїнів Радянської Армії, партизанів, загиблих під час Громадянської і Великої Вітчизняної воєн, а також пам'ятних історико-революційних місць на території області». Невідкладні заходи передбачали завершення ремонтних робіт на всіх пам'ятниках і впорядкування прилеглої до них території [15, арк. 3–5].

З метою посилення ролі обласних історичних і краєзнавчих музеїв у державній системі охорони культурної спадщини МК УРСР видало наказ від 19 грудня 1962 р. «Про участь музеїв в охороні і популяризації пам'ятників історії,

археології та мистецтва». До справи охорони пам'яток історії та культури – паспортизації, вивчення та виявлення нових пам'яток культурної спадщини, перевірки стану збереження й інших заходів – у директивному порядку були залучені обласні історичні та краєзнавчі музеї України [16, арк. 39].

На директорів музеїв покладалася додаткові обов'язки з організації охорони, збереження і популяризації пам'яток історії, археології та мистецтва. Як видно із зазначеного наказу, музеї наділялися не властивими їм адміністративно-управлінськими повноваженнями і фактично, і юридично МК УРСР переклало всю практичну діяльність у пам'яткоохоронній сфері на музейні заклади. До переліку закладів, на які було покладено організацію охорони, збереження та популяризації пам'яток культурної спадщини, ввійшли 26 державних краєзнавчих та історичних музеїв, зокрема Луганський державний і Донецький обласний краєзнавчі музеї. Так ситуація фактично проіснувала до середини 90-х років минулого століття.

На початку 1960-х років структура регіонального управління зазнає змін. З метою вдосконалення керівництва народним господарством, поліпшення обслуговування міського та сільського населення, підняття ролі рад і більш широкого залучення трудящих до управління громадськими справами указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. обласні ради депутатів трудящих були реорганізовані за виробничим принципом і поділені на промислові та сільські.

У 19 областях України, зокрема у Донецькій та Луганській, які мали значний обсяг промислового і сільськогосподарського виробництва, були створені обласні промислові та обласні сільські ради, їх виконавчо-розпорядчі органи. У 1963 році обласні управління культури були поділені на промислові та сільські. Проте вже у грудні 1964 р. промислові та сільські обласні управління культури знову об'єднали [17, арк. 32].

У 1963–1964 роках в Українській РСР було проведено черговий етап реєстрації та паспортизації історичних, археологічних пам'яток і пам'яток мистецтва при новій системі управління. Відповідно до розпорядження Ради Міністрів УРСР № 1138-р від 11 вересня 1963 р. про реєстрацію і паспортизацію пам'яток історії, археології та мистецтва виконкоми обласних, Київської та Севастопольської міських рад депутатів трудящих зобов'язані були розглянути на своїх засіданнях матеріали реєстрації та паспортизації згаданих пам'яток, скласти їх списки й усі матеріали представити до МК УРСР [18, арк. 92]. Цим розпорядженням уряд зобов'язав МК УРСР опрацювати представлені з обласних матеріали та до 1 липня 1964 р. подати до Ради Міністрів УРСР на затвердження остаточні списки пам'яток історії та культури. Для проведення реє-



страції та паспортизації пам'яток, МК УРСР підготувало й видало на допомогу обласним комісіям всю облікову документацію – бланки паспортів і списки, а також спеціальний збірник керівних методичних і довідкових матеріалів «Охорона пам'ятників історії, археології та мистецтва».

Восени 1963 р. почалася кампанія з реєстрації та паспортизації пам'яток історії та культури у Донбасі. В Луганській обл. спочатку обласний виконавчий комітет промислової ради депутатів трудящих [19, арк. 249], а згодом і обласний виконавчий комітет сільської ради депутатів трудящих [20, арк. 75] оголосили про проведення реєстрації та паспортизації історичних, археологічних пам'яток і пам'яток мистецтва. Для їх реалізації при виконавчих комітетах в обох випадках створювалися обласні комісії та затверджувався їх персональний склад.

Керівництво Донецької обл. не пішло шляхом дублювання функцій обласним промисловим і сільським управліннями культури й 23 листопада 1963 р. створило об'єднану обласну комісію з обліку, реєстрації та паспортизації видатних історичних, археологічних пам'яток і пам'яток мистецтва. До її складу ввійшли представники обласних управлінь культури (промислового та сільського), обласного відділу у справах будівництва й архітектури, Донецького та Жданівського краєзнавчих музеїв, міського й районного виконкому, а також обласного партійного архіву [21, арк. 117].

Державному обліку та паспортизації підлягали 3 категорії пам'яток культурної спадщини: історії, археології, мистецтва. Слід зауважити, що обліку та паспортизації не підлягали монументальні скульптури, які входили до ансамблів нерухомих архітектурних пам'яток, що перебували на державному обліку в Держбуді УРСР.

Основним підсумковим документом державного обліку пам'ятки став паспорт, який складався на основі даних його обстеження в натурі на місцезнаходженні. Паспорт мав 7 основних розділів: 1 – найменування пам'ятки, 2 – місцезнаходження пам'ятки, 3 – опис пам'ятки, 4 – бібліографічні відомості про пам'ятку, 5 – схоронність пам'ятки, 6 – охорона пам'ятки, 7 – схематичні плани ділянки, що займає пам'ятка, охоронні зони, обміри. Такий паспорт на кожен вид пам'ятки складався у чотирьох екземплярах, з яких один передавався до обласного краєзнавчого музею, один – до обласного управління культури, решта надсилалася до МК УРСР.

Для перевірки ходу реєстрації пам'яток і надання практичної допомоги обласним управлінням культури до 18 областей республіки були відряджені представники Мінкультури УРСР. Перевірка показала, що в окремих областях – Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Кримській, Миколаївській,

Донецькій, Сумській і Черкаській – обласні комісії недостатньо організували роботу з проведення реєстрації та паспортизації пам'яток, що гальмувало якісне здійснення урядового завдання.

За наслідками проведеної реєстрації у травні 1964 р. були підведені підсумки, згідно з якими у сільській зоні Луганської обл. зареєстровано та паспортизовано 244 пам'ятки археології та історії [22, арк. 81], у промисловій зоні зафіксовано 177 пам'яток історії. Це були, переважно, пам'ятники, пов'язані з подіями Громадянської війни (36), Великою Вітчизняною війною радянського народу 1941–1945 років (20), похованнями загиблих воїнів (101), діяльністю керівників радянської держави та керманічів партії, діячів науки і мистецтва (20) [23, с. 51]. За підсумками проведеного обліку й паспортизації пам'яток історії та культури в Донецькій області в обласному краєзнавчому музеї була створена територіальна картотека на 1612 саме таких пам'яток [24, арк. 4].

Важливим пам'яткоохоронним заходом було закріплення пам'яток історії та мистецтва за окремими організаціями, установами та підприємствами, організація шефства над пам'ятками піонерських і комсомольських організацій, проведення місячників благоустрою пам'яток і прилеглої охоронної території. У багатьох областях питання про стан і заходи щодо поліпшення справи охорони і збереження пам'яток історії та культури було розглянуто на засіданнях виконавчих комітетів міських і районних рад депутатів трудящих та прийнято відповідні рішення.

МК УРСР узагальнило й провело аналіз усіх представлених обласними комісіями матеріалів проведеної реєстрації та паспортизації пам'яток історії, археології й мистецтва і подало їх на розгляд уряду УРСР. Результатом суцільної загальнодержавної паспортизації 1963–1964 років стала реєстрація 21223 пам'яток історії, археології та мистецтва (див. Табл. 1). З них у Луганській обл. – 368, у Донецькій обл. – 1803 пам'ятки.

У липні 1965 р. Рада Міністрів УРСР затверджує опрацьований список пам'яток мистецтва, історії і археології республіканського значення. До загальнодержавного переліку потрапили загалом 374 пам'ятки культурної спадщини, в т.ч.: мистецтва – 115, історії – 117, археології – 142 [25, арк. 46]. Відповідно до урядової постанови від 21 липня 1965 року № 711 «Про затвердження списку пам'ятників мистецтва, історії та археології Української РСР» у Донецькій та Луганській областях до переліку пам'яток культурної спадщини потрапили за категорією «пам'ятки мистецтва»: скульптури Артему (Ф.А. Сергєєву), героям-страотонавтам П.П. Бабенку, Д.Є. Столбуну, Я.Г. Українському, С.К. Косумову; поету Т.Г. Шевченку; бюсти двічі Героям Соціалістичної Праці П.М. Ангеліній, С.Є. Бешулі, І.І. Бридьку, В.Т. Литвиненку та Герою

Радянського Союзу М.І. Семейку; бронзова скульптура героям-молодогвардійцям і бронзові бюсти двічі Героям Радянського Союзу І.Х. Михайличенку, М.І. Горюшкіну та А.І. Молодчому. За категорією «пам'ятки історії: до списку потрапили: могили двічі Героя Соціалістичної Праці П.М. Ангеліної, знатного шахтаря М.О. Ізогова, могила героїв-молодогвардійців, могила героя Громадянської війни О.Я. Пархоменка. До пам'яток археології було віднесено: Сидорівське городище VIII–X ст. н.е. біля с. Сидорове Слов'янського району та Тетянівське городище VIII–X ст. ст. н.е. у с. Тетянівка Слов'янського району Донецької обл.

Виконавчі комітети місцевих рад депутатів трудящих відповідно до рішення уряду повинні були у повному обсязі забезпечити заходи з охорони і збереження всіх пам'яток історії, археології та мистецтва, взятих на державний облік і паспортизованих у 1964 р.

У вересні 1965 р. МК УРСР посилює свій вплив на пам'яткоохоронну сферу прийняттям відповідних наказів, спрямованих на реалізацію низки практичних заходів. Були видані та направлені в обласні управління культури накази МК УРСР № 30-н «Про впорядкування обліку пам'яток історії, археології, мистецтва і посилення контролю за їх охороною та збереженням» [26, арк. 254] і № 188 «Про поліпшення пропаганди пам'яток культури і видатних історичних місць на території Української РСР» [27, арк. 243]. Практичними заходами були охоплені всі міста і райони області, а рішеннями бюро районних комітетів Комуністичної партії України та виконавчих комітетів усі пам'ятники, могили воїнів і монументи закріплені за місцевими підприємствами, організаціями, установами з оформленням охоронно-орендних договорів та охоронних зобов'язань. Щорічно в області проводилися місячники оглядів стану пам'яток, місць поховань загиблих воїнів, а також додаткова реєстрація та паспортизація пам'яток історії та культури.

Значну роль у популяризації пам'яток відігравали самодіяльні кіностудії області. Завдяки їх діяльності та їх технічним можливостям створювалися документальні кінофільми, які розповідали про видатні історичні події, пов'язані з революційним часом і героїчними подіями Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років. На центральних площах, у готелях, автовокзалах, на залізничних вокзалах і в аеропорту були розміщені рекламні щити про історичні місця, наявні в даному місті, та схеми розміщення музеїв області. В період з 1961 до 1965 р. обласним управлінням культури на фінансування пропагування історико-культурної спадщини було виділено 20100 крб. Усі використані кошти були пов'язані з проведенням реєстрації та паспортизації пам'яток історії: фотографування пам'яток, монументів, бюстів та виготовлення меморіальних табличок.

**Інформація  
про кількість зареєстрованих пам'яток історії, археології, мистецтва та меморіальних дощок в Українській РСР за наслідками проведеної загальнодержавної паспортизації у 1963–1964 роках**

№ з/п	Назва області	Загальна кількість пам'яток	З них			меморіальних дощок
			історії	археології	мистецтва	
1	м. Київ	104	57	15	32	130
2	Вінницька	382	316	17	49	28
3	Волинська	113	35	51	27	17
4	Дніпропетровська	939	777	22	140	53
5	Донецька	1803	997	784	22	29
6	Житомирська	332	195	30	107	11
7	Закарпатська	83	30	46	7	10
8	Запорізька	627	591	12	24	15
9	Івано-Франківська	251	73	20	158	16
10	Київська	915	799	38	78	30
11	Кіровоградська	551	514	–	37	9
12	Кримська	1320	578	686	56	119
13	Луганська	368	321	35	12	42
14	Львівська	373	218	33	122	41
15	Миколаївська	405	373	4	28	17
16	Одеська	1287	484	580	223	91
17	Полтавська	1047	722	215	110	17
18	Ровенська	234	135	65	34	16
19	Сумська	1123	666	397	70	11
20	Тернопільська	178	100	–	78	11
21	Харківська	996	953	13	30	30
22	Херсонська	4770	367	4300	103	26
23	Хмельницька	344	276	10	58	2
24	Черкаська	1043	778	175	90	38
25	Чернівецька	38	21	11	6	10

26	Чернігівська	916	740	80	96	11
27	м. Севастополь	671	434	222	15	27
	Разом	21223	11550	7861	1812	884

Таким чином, із 1953 р. більшість функцій з охорони пам'яток історії та культури в Українській РСР передаються у новостворене профільне міністерство культури, впорядковується регіональна структура управління. Відбуваються зміни й у структурі виконавчого апарату Ворошиловградської та Сталінської обласних рад депутатів трудящих – створюються обласні відділи у справах будівництва та архітектури, обласні управління культури та відділи культури у містах і районах області, затверджується структура, штатний розпис управлінь культури, відділів культури виконавчих комітетів міських та районних рад депутатів трудящих [28, с. 93].

Посилюється увага до стану охорони, обліку, паспортизації об'єктів культурної спадщини з боку держави. Відбувається становлення Міністерства культури УРСР як основного провідника у сфері охорони культурної спадщини. Проте, водночас відбувається поглиблення розбіжностей з Держбудом УРСР щодо розмежування функцій і повноважень у сфері охорони пам'яток культурної спадщини. Обмежується фінансування пам'яткоохоронних заходів, зокрема реставраційних.

Указаний період характеризується найбільш суперечливим ставленням до пам'яток культурної спадщини. Одночасно з наданням більш пильної уваги з боку держави охороні пам'яток, пов'язаних із радянським періодом, у кілька разів зменшується асигнування на охорону пам'яток дорадянської доби. В 1961 р. більше половини унікальних пам'яток архітектури Донбасу взагалі виключається з першого державного списку пам'яток архітектури УРСР.

Радянські органи виконавчої влади, реформовані за виробничою ознакою в 1962–1964 роках, зазнавали суттєвих труднощів через дублювання управлінських функцій у всій управлінській структурі країни. Практично це було лише перекомпонування елементів однієї й тієї ж державної системи управління, що призвело до розриву єдиного господарсько-управлінського механізму й уповільнило загальні темпи розвитку державної системи охорони культурної спадщини.

### Джерела та література

1. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. Р-1779, оп. 2, спр. 611, арк. 94.
2. Там само, ф. Р-2426, оп. 1, спр. 3, арк. 7–8.
3. Там само, ф. Р-2426, оп. 1, спр. 36, арк. 75.
4. Там само, ф. Р-2426, оп. 1, спр. 36, арк. 160.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. Р-2, оп. 9, спр. 1575, арк. 248.
6. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО), ф. Р-4021, оп. 1, спр. 426, арк. 1.

7. ЦДАВО, ф. Р-2, оп. 9, спр. 8327, арк. 198.
8. Там само, оп. 10, спр. 63, арк. 26.
9. Там само, спр. 123, арк. 41.
10. Там само, спр. 1427, арк. 103.
11. Там само, арк. 29.
12. Там само, спр. 1540, арк. 92.
13. Там само, оп. 9, спр. 6430, арк. 1–155.
14. Там само, ф. Р-539, оп. 1, спр. 4307, арк. 5–7.
15. Там само, ф. П-179, оп. 2, спр. 668, арк. 3–5.
16. Наказ МК УРСР від 19.12.1962 р. № 25-н «Про участь музеїв в охороні і популяризації пам'ятників історії, археології та мистецтва» // Охорона пам'ятників історії, археології та мистецтва. Збірка керівних методичних і довідкових матеріалів. – К., 1963. – С. 39.
17. ДАЛО, ф. Р-1779, оп. 5, спр. 2, арк. 32.
18. ЦДАВО, ф. Р-2, оп. 10, спр. 1540, арк. 92.
19. ДАЛО, ф. Р-1779, оп. 6, спр. 8, арк. 249.
20. Там само, оп. 5, спр. 9, арк. 75.
21. ДАДО, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 975, арк. 117.
22. ДАЛО, ф. Р-1779, оп. 5, спр. 43, арк. 81.
23. Там само, оп. 6, спр. 77, арк. 51.
24. ДАДО, ф. Р-4983, оп. 1, спр. 515, арк. 4.
25. ЦДАВО, ф. Р-1, оп. 18, спр. 203, арк. 46.
26. ДАЛО, ф. Р-2426, оп. 3, спр. 93, арк. 254.
27. Там само, арк. 243.
28. *Прийн О.В.* Літопис охорони культурної спадщини в Україні 1945–1991 років (за матеріалами Донецької та Луганської областей) / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка ; НАН України, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. – Луганськ : ПБВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – С.93.

### ***Прийн А.В.* Охрана культурного наследия в восточных областях Украинской ССР в 1953–1965 гг.**

В статье рассмотрены основные практические меры местных органов власти по охране культурного наследия в восточных областях Украины.

**Ключевые слова:** исполнительный аппарат, паспортизация памятников истории и культуры, Министерство культуры УССР, областное управление культуры, музей, Сталинская и Ворошиловградская области.

### ***Przyn A.V.* Cultural heritage sights' protection in the east regions of Ukrainian SSR in 1953–1965**

In the article basic monument protection measures of local authorities on the cultural heritage protection in the east regions of Ukraine are considered.

**Key words:** executive authority, passport activity of history and culture sights, Ministry of culture of USSR, regional department of culture, museum, Stalinska and Voroshylovgradska Regions.

Подано до друку: 06.02.2012 р.